

Egy kalocsai ősnymotvány és az Államvédelmi Hatóság* 2013 januárjában egy figyelemre méltó cikk jelent meg a Magyar Nemzet¹ hasábjain. Szalai Béla részletesen beszámolt a családját érintő 1951-es meghurcolásról, mikor édesapját koholt vádak alapján letartóztatták és hét év fegyházbüntetésre ítélték. A letartóztatást alapos házkutatások követték, s a harmadik során „előkerült” a könyvespolcra egy 15. századi nyomtatvány, amit előzőleg az Államvédelmi Hatóság emberei rejtettek oda. Szalai – az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában talált iratok alapján – azonosította a Grósz József kalocsai érsek és társai egyik mellékperében felhasznált „bűnjelet”: Johannes Capreolus francia domonkos szerzetes Szent Tamás kommentárjának 1483/84-es velencei kiadását, pontosabban a négykötetes mű harmadik kötetét.³

A Magyarországon fellelhető példányok közül a harmadik kötetrel csak az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár⁴ és az Országos Széchényi Könyvtár rendelkezik. Ugyanakkor – s ez a Szalai által feltárt iratokból kiderült – az 1951-es házkutatás jegyzőkönyve rögzítette a „megtalált” (valójában eldugott) harmadik kötet egykori raktári jelzetét: 12118/3. Az egyik házkutatási jegyzőkönyvben a következőket olvashatjuk: „A könyvespolcon lévő könyvek mögött találtam egy bőrkötésű 31 cm hosszú, 23 cm széles és 5 cm magas nyomtatványt. A könyv utolsó oldalán lévő latin nyelvű szöveg szerint Aquinói Szt. Tamás munkáinak harmadik kötetét, melyet 1483-ban adtak ki. A könyv kötésén a következő nyomtatott és aranyozott szöveg olvasható »ID CAPR DEFEN D. T. DA Q TOM III. 1483«, a könyv első és második szövege között 1 db 12.1118/3 jelzésű cédula van beragasztva. A könyv borítólapjára belülről 1 db 28.616/3 szám van írva. Megállapításom szerint ez a könyv mivel 1483-ban lett kiadva tekintélyes pénzértéknek felel meg.”⁵

Az a kérdés, hogy valóban a kalocsai ősnymotvány, pontosabban annak 3. kötete került-e a Nemzeti Könyvtár régi nyomtatványai közé? Vagyis két dolgot kell bebizonyítani: egyrészt a házkutatási jegyzőkönyvben szereplő ősnymotvány azonos-e az OSZK-ban, Inc. 1206-os jelzeten őrzött példánnyal, másrészt ez a példány Kalocsáról került-e az ÁVH-hoz.

Az első kérdésre könnyebb válaszolni. Az OSZK példányát 1952. szeptember 8-án írták be a gyarapítási naplóba (1952/B 7711). A bejegyzés tanúsága szerint (a „B” napló az ajándékozást, cserét jelöli) az Államvédelmi Hatóság adta át a könyvet az OSZK-nak. Ez megerősíti a fenti történetet, mivel előző év augusztusában Szalai Béla édesapja megkezdte a börtönbüntetését Vácott, így az ősnymotványra már nem volt szüksége az ÁVH-nak. A jegyzőkönyvben leírt, s a restaurálás során lefejtett egyedi jellegzetességek (raktári jelzet, aranyozott felirat a gerincen), illetve a könyv provenienciája (az ÁVH-tól kapta a könyvtár egy évvel később, 1952-ben), s a 15. századi nyomtat-

* Itt mondom köszönetet Boross Klárának, Grócz Zitának, Kisdi Klárának, Lauf Juditnak, Rozsondai Marianne-nak, Sarbak Gábornak és Szalai Bélának a segítségükért.

¹ Szalai Béla, *Egyetlen tétel, Egy ősnymotvány az ötvenes évek koncepciós pereinek útvesztőjében* = *Magyar Nemzet*, 75(2013. január 26.), 33.

² Szalai Béla szerint nem biztos, hogy a könyv végül a bűnjelek közé került a per során.

³ A nyomtatvány leírása: Johannes Capreolus: *Quaestiones in IV libros Sententiarum*. Ed. Thomas de S. Germane. Venezia: Octavianus Scotus, 1483–1484. – 2° 4 partes. P. 1: 360 ff., P. 2: 366 ff., P. 3: 156 ff., P. 4: 258 ff. – GW 6032; CIH 896. *Magyarországi példányai*: a. Budapest, Bibl. nat. 1206 [III] b. Budapest, Univ. 142 [I] c. Budapest, Acad. 122 [I, II] d. Budapest, Acad. 123 [I] e. Esztergom, Eccl. metr. II.1 [III O] f. Kalocsa, Eccl. metr. 12118/1-2, 4 [I, II, IV]. – Az értékes nyomtatvány egy példányát (négy kötetben) tíz évvel ezelőtt közel 1800 dollárért ütötték le a Christie’s-nél.

⁴ Madas Edit volt szíves ellenőrizni az esztergomi példányt, s a leírása szerint ez a kötet a Símor-könyvtár tulajdonjegyeit (pl. exlibris) viseli magán, tehát sohasem lehetett Kalocsán.

⁵ A házkutatás 1951. május 30-án történt.

ványok ritka volta megengedi azt a kijelentést, hogy ezt az OSZK-s példányt dugták el a házkutatás során. A következő kérdés, hogy az ÁVH hogyan tett szert erre az őnyomatványra?

A házkutatási jegyzőkönyv két raktári jelzetet is megemlített. Ebből az egyik szépen beleillik a ma is meglévő kalocsai példányok egykori jelzet-sorozatába: 12118/1-4.⁶ Érdekes, hogy a jelzetet viselő papírdarabot nem a gerincen találta meg az ÁVH-s, hanem beragasztva volt „a könyv első és második szövege között”. Bár a zavaros meghatározás – mit érthetett a jegyzőkönyv írója az első és a második szövegen? – nem segített nekünk, de azt a könyvtárosi gyakorlat alapján véleményezhetjük, hogy a harmadik kötet gerince már olyan mértékben sérült lehetett a 20. század közepére, hogy a raktári jelzetet viselő cédulát a könyvtárosok jobbnak látták beragasztani a könyvbe. A sérülésre bizonyíték a későbbi restauráláskor készített fotók, melyeken jól látszik a gerinc igen rossz állapota. A Kalocsán maradt kötetek a mai napig viselik egy régi könyvtárrendezés nyomait, nevezetesen mind a három kötet legelejére, a belső kötéstábla aljára egy papírfület ragasztottak be, rajta a jelzet, kötetszám és a két szerző (Capreolus és Aquinói Szent Tamás) kezdőbetűje: „N. 22. vol. I, II, IV, C.A.” 18. századi kézirással. Ez a fül szintén előkerült az OSZK példányáról lefejtett töredékek⁷ közül: „N. 22. vol. III. C.A.” Sajnos a régi raktári jelzeteket őrző a₁ nyomtatott szöveget nem tartalmazó üres levél elveszhetett még 1951 előtt. Ezt olvashatjuk a kalocsai kötetek szennylapjain: [ceruzával] I. kötet: „G3 4.3”; II. kötet „G3 4.4” IV. kötet „G3 4.6” vagyis az OSZK kötetének az elején a következő szám-betű kombinációnak kellett lennie: „G3 4.5”. Ugyanez megfigyelhető egy későbbi vörös ceruzával írt jelzetelesre: I. kötet „V4 3-4” II. kötet „V4 3-5”; IV. kötet „V4 3-7”, vagyis a 3. kötetben (OSZK) a következőnek kellett lennie: „V4 3-6”.

A Régi Nyomatványok Tára nyilvántartása szerint a restaurálást 1975-ben végezték el.⁸ Ekkor készültek az új kapcsolók és a bőrpántok. A táblák alsó részeinek, illetve a bőrpántok rögzítésére „az eredeti rézszögekhez hasonlók kerültek.” A nem korabeli, 18. századi bőrmaradványokat lefejtették a gerincről és a táblákról, s ezek már nem használták fel a könyv újrakötésekor. A már idézett jegyzőkönyvben ezt olvashatjuk: „ID CAPR DEFEN D. T. DA Q TOM III. 1483”. Valójában ez szerepelhetett a gerincen a többi kötet analógiájára: „IO CAPR DEFEN D. T. AQ. TOM. III. 1483”. Mivel ez a legvékonyabb kötet a négy közül, így tovább kellett rövidíteni a gerincre írt szöveget. A restaurálás során készített képeken jól látszik, hogy a 18. századi bőrmaradványok állapota tovább romlott, s a szövegből néhány betű maradt csak: „CAPR FEN AQ TOM. III.” Az első kötet gerincén ma is ez – valamivel hosszabb szöveg – szerepel: „IO CAPREOLI DEFENSIO D. THOMAE AQ. TOM. I. DE AO 1483”.

Megerősíti a kötetek összetartozását az OSZK példányában is található egyedi ornamentikájú tollrajz is az a₂-es és a t₈-as levél rektóján, illetve hasonló geometriai díszítések az 1–3. kötet alsó metszésénél. Winkler Pál kalocsai könyvtáros 1910-es kéziratos céduláján a következőt olvashatjuk: „Présölt díszítéssel megrakott fatáblás kötésén a II. és III. kt. mintázata egyezik az I. és IV. kötetten másféle.” Valamint megemlítette a példányok díszítését is: „Rubrikált példány az I, II, és III. kt. elején tollrajzzal díszített kék és vörös színre festett nagyobb, azután egyszerűen vörösre festett kezdőbetűkkel.” Rozsondai Marianne szakvéleménye szerint is egybetartozott a négy kötet: „Nem lehet puszta véletlen, hogy a Kalocsán őrzött négy kötetes Capreolus műből a pars III hiányzik, viszont megvan az OSZK-ban, ahová az ÁVH-tól került 1952-ben, s e harmadik kötet belső díszítése, iniciáléja láthatóan ugyanabban a scriptoriumban készült, mint a Kalocsán lévő pars II és

⁶ A másik jelzet: 28.616/3. szintén Kalocsán használatos forma, de nem találtuk nyomát, hogy élő jelzet lett volna.

⁷ A lefejtett kódextöredékekről I. KISDI Klára, *Egy figyelemreméltó Ars notoria-töredék a Capreolus-kötet egykori kötéséből* című közleményét ugyanebben a számban.

⁸ OSZK, Régi Nyomatványok Tára, „Restaurálási fejlap, Inc. 1206.” – 1975. július 7. Beöthy-né Kozocsa Ildikó és Fodor Vincéné.

IV iniciáléja, és ezt a három kötetet ugyanabban a bécsi kolostori könyvkötő műhelyben kötötték be.”⁹ Ugyancsak erre a következtetésre jutottak az 1960-as években az OSZK-s kollégák, mivel az ősnymtatvány katalóguscéduláján szintén az szerepel, hogy gótikus kötése a bécsi domonkos műhely terméke.

Winkler szerint a III. kötet 4. lap rektóján és a kötet végén 15. századi kézirással a következő olvasható: „Iste liber est Conventus Viennensis Ord. fratrum praedicatorum in Austria”, vagyis a bécsi domonkos rendház tulajdonában volt. Ezek a bejegyzések a szépen rajzolt ornamentika alatt lapulhatnak. Sajnos UV-lámpa segítségével sem sikerült megnyugtató módon elolvasni. Rozsondai Marianne szerint a tollrajz egykorú, 15. századi, s hasonló található az MTA Könyvtárának bécsi domonkos provenienciájú ősnymtatványaiban.¹⁰

Winkler szerint a régi raktári jelzete a következő volt: „12118/1-4”. A kalocsai példányokon szereplő jelzet analógiájára az OSZK-példányában benne kellene lennie a 12118/3. bejegyzésnek a kötet elején, a szennylapon és a végén, a kolofont tartalmazó oldal alján. Ez azonban hiányzik az OSZK-példányából, s ugyancsak elveszett az ÁVH-jegyzőkönyvben szereplő raktári jelzetet viselő cédula. A kalocsai példányokon ma is megtalálható a pecsét, melynek felirata: „Kalocsai Főszékes-egyház Könyvtára”. A pecsét legalább két helyen, a kötetek elején és a végén is megtalálható. Ez is hiányzik az OSZK-példányából. Ezekre a kérdésekre a következő magyarázatot kaptam a kalocsai kollégáktól. A pecsételést és a régi raktári jelzetek beírását az 1960-as évek második felében végezték el Kalocsán, mikor a CIH munkálatai megkezdődtek. Eszerint azért nem található kalocsai pecsét és kalocsai raktári jelzet az OSZK példányán, mivel azt 1951-ben ellopták (az újságcikkekben leírt módon). Ennek csak látszólag mond ellen, hogy miért osztották ki a per számokat 4-ig, hiszen a későbbi raktárrendezés során, az új jelzetek már így szerepeltek a Kalocsán maradt példányokon: In 137/1-3, s javították Winkler céduláján is a 4-es kötet-számot 3-ra. A CIH munkálatai során a kollégáknak feltűnt, hogy ebből a kiadásból Kalocsán lenne egy teljes példány, de pont hiányzik a harmadik kötete, amiből egy példányt éppen 1952-ben szerzett be az OSZK. A CIH munkacéduláján szerepel a kalocsai köteteknél Soltész Zoltánné megjegyzése: „A II. [helyesen: III] kötet (amely valószínűleg eredetileg szintén a kalocsai kollektióból ered) jelenleg a Széchenyi Könyvtárban van, Inc. 1206.” Egy utolsó kérdés maradt még hátra: hogyan és mikor került Kalocsára Capreolus négy kötete. Kalocsán őrzött 18. számlák között megtalálhatjuk a feltételezhetően Patachich Ádám kalocsai érsek által 1780-as évek elején 10 forintért megvásárolt ősnymtatvány leírását is.¹¹

Összegzés. A fenti provenienciára utaló jegyek és a szakértői vizsgálatok alapján kimondhatjuk, hogy az Capreolus III. kötete Kalocsáról – az ÁVH közvetítésével – került az OSZK-ba.

Mire támaszkodhatunk?

1. A kötés hasonlóságára: a bécsi domonkos műhely terméke a 2–4. kötet.
2. A kötet díszítésére: egy műhely terméke a 2–4. kötet iniciáléja, s az egyes oldalakon található ornamentika.
3. A alsó metszés díszítésére vagy jelölésére: az 1–3. kötetnél található.
4. A 15. századi margináliák egy kéztől származnak a 3–4. kötetben.
5. A pecsét és a raktári jelzet hiányára van elfogadható magyarázat.
6. Megvan a jellegzetes 18. századi, a másik három kalocsai kötetben is megtalálható raktári jelzet. A bőrmaradványokon olvasható betűtöredékek egyértelműen kalocsai eredetre mutatnak.

⁹ Rozsondai Marianne szakvéleménye a kalocsai ősnymtatványokról (2013. január 9.) pl. MTAK, Inc. 122. Pars 1. f. a₂. az Akadémiai Könyvtár Capreolus-kötete.

¹⁰ L. erre az MTAK ősnymtatványai közül az ugyancsak bécsi domonkos inc. 238-as kötet átrajzolását (Pars 1. f. 15a).

¹¹ Kalocsai Főszékesegyház Könyvtára, Ms 447/3–5.

7. Feltételezhetjük, hogy a Winkler idejéből származó jelzet (12.118/1–4) csak a szennylapra vagy az a, üres levélre került, s az 1960-as években – mikor az állományt újrarendezték összefüggésben a CIH munkálataival – akkor írták rá újra a jelzeteket a kolofont tartalmazó oldalra és ezért került rá csak a kalocsai kötetekre. Ez a szennylap megsemmisült legkésőbb 1951 előtt.
8. Az 1952-es beszerzés az ÁVH-tól származik, s nem a Népkönyvtári Elosztótól.
9. A két regisztrált magyarországi példány közül csak az OSZK-é illeszkedik bele a történetbe (kicsi a valószínűsége, hogy az ÁVH-nál elpusztították volna a könyvet, s az OSZK és a Kalocsa példánya egyezései csupán a véletlen műve lenne).

Minden érvet és következtetést figyelembe véve javaslom az OSZK, Inc. 1206-os kötet visszaadását a Kalocsai Főszékesegyház Könyvtárának.¹²

FARKAS GÁBOR FARKAS

¹² Jelzete: Kalocsai Főszékesegyház Könyvtára, In 137/3.